

نقش تپه‌های باستانی در توسعه گردشگری شهری نمونه موردی تپه پوستچی شیراز

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۷

کد مقاله: ۷۳۶۶۴

زهرا احمدی^۱

چکیده

بازدید از منابع فرهنگی و تاریخی یکی از بزرگترین، فراگیرترین و رو به رشدترین بخش‌های صنعت گردشگری عصر حاضر است که به عنوان گردشگری فرهنگی یا گردشگری میراث از آن یاد می‌شود. به نظر می‌رسد که گردشگری میراث رشد بسیار سریعی از سایر اشکال گردشگری، مخصوصاً در کشورهای در حال توسعه داشته و باید آنرا به عنوان ابزار بالقوه مهمی برای کاهش فقر و توسعه اقتصادی جامعه و رشته‌ای نوپا در رابطه با پویایی گردشگری میراث فرهنگی در مناطق در حال توسعه جهان به حساب آورد. علاوه بر این که گردشگری، امروزه یکی از مسائل مهم و موثر اقتصادی و یکی از عوامل برجسته ارتباط اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رود، در این میان مکان‌های تاریخی، به دلیل نمایش هویت شهرها، از ارزش بسیار زیادی جهت جذب گردشگر برخوردارند. تپه باستانی پوستچی به دلیل دارا بودن تاریخ غنی از فرهنگ و تمدن این مرز و بوم، قابلیت‌های فراوانی به منظور تبدیل شدن به مکانی برای گردشگری فرهنگی در سطح ملی و بین‌المللی دارد. در این مقاله ضمن معرفی گردشگری فرهنگی و اثرات کاوش‌های باستان‌شناسی در توسعه گردشگری فرهنگی به معرفی تپه باستانی پوستچی به عنوان یکی از مهم‌ترین مکان‌های تاریخی شهر شیراز پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: منابع تاریخی، گردشگری فرهنگی، تپه باستانی پوستچی

۱- کارشناس حوزه عمران شهرداری شیراز، کارشناس ارشد باستان‌شناسی

۱- مقدمه

امروزه صنعت گردشگری به عنوان بزرگترین صنایع خدماتی دنیا اهمیت روزافزون یافته است. به گونه‌ای که صنعت گردشگری با صنایعی چون نفت و خودرو رقابت می‌کند. بسیاری از کشورهای پیشرفته و کشورهای در حال توسعه این صنعت را در اولویت‌های اول اقتصادی خود قرار داده‌اند و با برنامه‌ریزی‌های خردمندانانه توانسته‌اند سهم بالایی از بازار جهانی گردشگری را به خود اختصاص دهند (بهروزی فر، ۱۳۹۴: ۱). همچنین صنعت گردشگری به عنوان یک منشور کثیرالوجه جنبه‌هایی از زندگی و نیازهای جوامع انسانی را متأثر و مرتفع می‌سازد. گردشگری بنا به ماهیت خود دارای کارکردهای متعددی است که در تحول اقتصادی، انتقال و مبادله فرهنگی و جایگاه کشورها در تصمیم‌گیری جهانی نقش مهمی دارد. انسان محور بودن گردشگری موجب شده تا نقش عوامل انسانی در توسعه آن بسیار چشمگیر و نمایان شود و اگر گردشگری به مسئله فرهنگ توجه نماید، این امر می‌تواند یکی از راه‌های توسعه فرهنگی و آگاه‌سازی جوامع در خصوص ارزش‌های بومی و محلی به شمار آید. در واقع این گردشگری فرهنگی است که فرصت‌هایی را به وجود می‌آورد که افراد متعلق به فرهنگ‌های گوناگون بتوانند یکدیگر را درک کنند و به غنای فرهنگ یکدیگر پی ببرند (وای‌گی، ۱۳۸۲: ۱۵۷).

گردشگری فرهنگی از انواع بسیار مهم گردشگری در جهان امروز به شمار می‌رود. امروزه گردشگران به دنبال فهم بیشتر هویت فرهنگی مکانی هستند که در آن به سر می‌برند و علاقمندند که تفاوت‌های فرهنگی مناطق مختلف را در یابند و در حفظ آن‌ها بکوشند (یونسکو، ۱۹۶۳: ۳۷۹). در این بین آثار تاریخی و جاذبه‌های فرهنگی عوامل مهمی در جهت جذب گردشگری است؛ چرا که آثار باستانی و کهن هر جامعه معرف فرهنگ خاص همان کشور و دارای ویژگی‌ها و ارزش‌های درخور توجه همان مملکت و مرز و بوم است. این آثار دارای ارزش‌های معنوی بسیار زیاد برای آن قوم و جاذبه‌ای برای دیگران است (ساعی و دیگران، ۱۳۸۹: ۷۰). از سوی دیگر این گونه آثار معرف سطح فرهنگ و تمدن، خصیصه‌های فرهنگی و الگوی زندگی مردمان ساکن در فضای جغرافیایی ادوار گذشته‌اند بنابراین آثار باستانی از سویی پدیدآورنده هویت و از سوی دیگر تأمین‌کننده حقوق سیاسی، اجتماعی و فرهنگی برای مردم هستند (طالقانی، ۱۳۸۴: ۳۲). یکی از دانش‌هایی که می‌تواند به ما در شناخت این آثار و جاذبه‌های فرهنگی کمک کند پژوهش‌های باستان‌شناسی و علوم وابسته به آن است. بر همین اساس در این نوشتار تلاش بر این شده که با دیدگاهی عامیانه و اکتساب منابع مختلف ابتدا به معرفی گردشگری فرهنگی و مبانی آن و در ادامه گردشگری و فعالیت‌های تپه باستانی پوستچی به عنوان یکی از جاذبه‌های گردشگری فرهنگی شهر شیراز جهت جذب توریسم، باستان‌شناسان و متخصصان دیگر علوم وابسته به میراث فرهنگی را به عنوان گردشگری فرهنگی، آموزشی، درآمدزا، ماجراجو و گردشگر عصر نوین معرفی کنیم.

۲- مبانی گردشگری فرهنگی

گردشگری فرهنگی عبارت است از مسافرت افراد از محل سکونت خود به مکان‌هایی که جاذبه‌های فرهنگی دارد. "این جابجایی به قصد کسب اطلاعات و برای ارضاء نیازهای فرهنگی گردشگران انجام میشود" (کاظمی، ۱۳۸۵: ۱۵۴). آنچه گردشگری فرهنگی را از دیگر گردشگری متمایز می‌کند، انگیزه و اهداف گردشگران است، که به دنبال درک و تعامل در آثار و بقایای مردمان گذشته و آداب و رسوم جوامع بشری و لذت منطقی و عقلانی از جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی کشور میزبان است. (دیلمان، ۱۳۷۸). این نوع گردشگری صرفاً مصرف محصولات فرهنگی گذشته نیست، بلکه مصرف فرهنگ معاصر یا شیوه زندگی یک اجتماع یا منطقه نیز است؛ بنابراین، گردشگری فرهنگی هم گردشگری میراث (مرتبط با اشیاء بازمانده از گذشته) و هم گردشگری هنری (مرتبط با تولیدات فرهنگی معاصر) است (حسینی‌نیا و دیگران، ۱۳۹۴: ۳). امروزه، شمار این نوع گردشگران، در سراسر جهان از دیگر انواع گردشگری بیشتر است. پس، شاید بتوان گفت که تنها حلقه اتصال منطقی بخش میراث فرهنگی با گردشگری، گردشگری فرهنگی است.

۳- باستان‌شناسی و گردشگری فرهنگی

میان باستان‌شناسی و گردشگری فرهنگی و حوزه‌های مرتبط، ارتباط تنگاتنگ و تعامل پویا وجود دارد. گردشگری حوزه‌های مشترکی با دانش و فعالیت‌های باستان‌شناسی داشته و در توسعه، حفظ و احیاء ارتقاء بناها و یادمان‌های حاصل از کار کاوش‌های باستان‌شناسی تلاش‌های وافری کرده است. در واقع این گردشگری است که با ایجاد تقاضای سفر به مناطق باستانی و محوطه‌های کشف شده توسط باستان‌شناسان هزینه‌های اقتصادی آن را می‌پردازند. از طرف دیگر باستان‌شناسی با فعالیت‌های خیره‌کننده‌اش شناختی ارزشمند از زندگی گذشته و آداب و رسوم آن به دست می‌دهد، گذشته را بازسازی می‌کند و احساس جامعه را درباره میراث فرهنگی بر می‌انگیزد (افخمی، ۱۳۸۶: ۹۷). دانش میان‌رشته‌ای باستان‌شناسی عمومی و گردشگری فرهنگی به

مطالعه جوانب گردشگری فرهنگی جوامع باستانی و مکان های باستان شناختی و حوزه های مرتبط از جمله: تاریخ و باستان شناسی، مردم و سبک های زندگی، تنوع فرهنگی، هنر و معماری، غذاها و نوشیدنی ها و تولیدات محلی می پردازد. همچنین باستان شناسی می تواند شناخت و اطلاعات کافی درباره گذشته در اختیار علاقه مندان (گردشگران فرهنگی) قرار دهند و بازدید از محل های عمده باستانی جهان را نیز ایجاد کند و ضمناً باستان شناسان در جهت تلاش به منظور حفظ دنیای قدیم نیز کمک می کند (فاگان، ۱۳۸۷: ۲۲۷)

۴- نقش کاوش های باستان شناختی در توسعه گردشگری فرهنگی

حوزه ها و محل های باستان شناسی مکان هایی هستند که آثار و نشانه های مربوط به فعالیت انسان در دوره های گذشته، در آن ها یافت می شود. این محل ها، تجمع آثار و بقایای رفتار انسان را طی اعصار نشان می دهند و معمولاً هم با آثار و ابزار مشخص می شوند (فاگان، ۱۳۸۷: ۲۱۰). محوطه ها یا همان محل های باستان شناسی در گردشگری و عموماً جاذبه های منحصر به فردی اند که به صورت سرپوشیده یا سرباز مقصد مسافر می شوند. این در حالی است که ایران جز شش کشور اول دنیا از لحاظ آثار تاریخی بوده و عمده گردشگران ورودی کشورمان نیز گردشگران آثار تاریخی هستند. کاوش های باستان شناسی در مکان های باستانی، این فرصت را می دهد که یک داستان واقعی را بر اساس واقعیت و قرابت کشف و بر ملا کردن اطلاعاتی که بر روی زمین و در زیر آن نهفته است، تعریف کند. به همین دلیل است که اکثر مردم دوست دارند کار کاوش باستان شناسان را از نزدیک ببیند و در آن مشارکت کنند. بر همین اساس باستان شناسان همواره به عنوان مدیران میدانی تیم های پژوهشی میراث فرهنگی به ایفای نقش پرداخته اند؛ است با انجام طرح های کاربردی در محل کاوش زمینه را برای توسعه گردشگری فرهنگی در محوطه های باستانی مهیا می کند که از جمله این تنها می توان به موارد زیر اشاره کرد.

- حفاری و شناسایی راه های باستانی توسط باستان شناسان و ترمیم آن ها و برگزاری برنامه های تور سفر در این راه ها
- تبدیل محل های باستانی در حین کاوش با حفظ امنیت اصول حفاظتی به محلی برای بازدید گردشگران فرهنگی
- تبدیل برخی از محوطه ها و حوزه های باستانی مانند: گورستان و فضاهای معماری به سایت موزه، چرا که امتیاز های اجرایی و آموزشی موزه های کوچک یا همان سایت موزه در محل حفاری زیاد است، به طوری که بازدیدکنندگان به راحتی می توانند شواهد و مدارک به نمایش گذاشته شده را در رابطه مستقیم با محل حفاری ارزیابی کنند در این محل ها حضور یک باستان شناس برای ارائه توضیحات کارشناسی به عنوان راهنما در سایت ضروری است، چرا که به دلیل حرفه اش تسلط کامل به موضوع دارد همین برای مراجعین به سایت موزه بسیار جذاب خواهد بود.
- ایجاد یک دبستان نمادین باستان شناسی در محل هایی که کاوش و گمانه زنی های پژوهشی در آنها صورت می گیرد، که این امر باعث می شود که کودکان و نوجوانان که به اتفاق خانواده خود به محل های باستانی سفر می کنند راساً و به شیوه فرمایشی و به عملیات کاوش دست بزنند. این کار گذشته از این مکان ها و همچنین سیاحت کنندگان از میراث فرهنگی می کند.
- بازسازی فرهنگ های بومی اعم از آداب و رسوم اقوام، موسیقی، فعالیت های خانگی، پوشش سنتی، غذا ها و فعالیت های سنتی به ویژه صنایع دستی و صنایع کاربردی در حیطه مطالعات مردم نگاری و قوم شناسی که از مهم ترین جاذبه های گردشگری فرهنگی محسوب می شود.

و در نهایت می توان گفت محوطه های فرهنگی و تاریخی در بسیاری از مناطق مختلف دنیا به منابع اقتصادی بسیار مهم تبدیل شده است و پتانسیل اقتصادی آنها تقریباً همیشه از طریق گردشگری مشخص شده، این در حالی است که اگر محوطه مدیریت نشوند تنزل منابع فرهنگی و طبیعی آن ها با حضور شما زیاد گردشگران و بازدیدکنندگان حتمی است.

۵- گاهنگاری و تاریخ پیش از تاریخ فارس

استان فارس منطقه ای جغرافیایی اداری مطابق با مرزهای تقسیمات نوین کشوری و پهنه ای است که پیشینه آن به دوران پیش از تاریخ بر می گردد. این استان سازنده چهار چوبی مستقل با گاهنگاری باستان شناختی، زیست بوم شناختی، الگوهای استقرار و مواد فرهنگی خاص تا دوران تاریخی و معاصر بوده که سال ها با بررسی ها و کاوش های باستان شناسی، به استاندارد خود رسیده است. استانداردهایی که پایه های اولیه آن را لویی واندنبرگ (۱۹۵۹) در اوایل و اواسط سده بیستم شکل داد و ویلیام سامنر (۱۹۹۴) آن را تثبیت کرد. آن ها چارچوب گاهنگاری و توالی فرهنگی این منطقه را برگرفته از نام برخی محوطه های کلیدی با دوره های موشکی، جری، شمس آباد، باکون، لپویی، بانس، کفتری، قلعه و شغا تیموران نام گذاری کردند. (حسنعلی عرب، ۱۴۰۰:

(۱۱)

استان فارس به عنوان یکی از مناطق ویژه فرهنگی ایران، نقش مهمی در شکل‌گیری زیستگاه‌های انسانی، رشد و تحول اجتماعات و تغییرات اجتماعی فرهنگی از قدیمی‌ترین زمان‌های پیش از تاریخ تاکنون داشته است. این استان از نخستین نقاطی بوده که جذابیت کافی برای جهانگردان، مورخان و باستان‌شناسان داشته است.

حضور انسان در استان و منطقه فارس بنا به شواهد باستان‌شناسی به عصر "پارینه سنگی"، یعنی حدود ۸۰ هزار سال پیش بر می‌گردد (رزبرگ، ۲۰۰۳: ۱۰۱). این دوره که در ادبیات باستان‌شناسی به دوره پارینه سنگی میانی معروف است، بین ۱۰۰ هزار تا ۴۰ هزار سال پیش طول کشیده است. پس از آن دوره پارینه سنگی جدید با جایگزین شدن انسان هوشمند تا ۲۰ هزار سال پیش ادامه یافته بود.

ویژگی مهم عصر پارینه سنگی میانی، ظهور گونه انسان‌های نئاندرتال است که البته تاکنون شواهدی از آن در فارس شناسایی نشده است. مطالعات باستان‌شناسی و انسان‌شناسی نشان داده که در این دوران، گونه‌های انسانی از سرزمین آفریقا جابه‌جا شده‌اند. آن‌ها با گذر از حاشیه‌های جنوبی شبه جزیره عربستان و عبور از خلیج فارس به ایران و منطقه فارس وارد شده‌اند (حیدری گوران، ۱۳۹۱: ۵۱) خلیج فارس در این زمان واحه‌ای خشک بوده که از حدود ۱۵ هزار سال پیش با فرایند بالا آمدن سطح آب دریاها، به دریایی بین ایران و عربستان تبدیل می‌شود. محوطه‌هایی مانند غارهای انجیری، حاجی بهرامی، بوف و غارهای شناسایی شده در دره بلاغی و ارسنجان دارای شواهدی از حضور انسان در عصر پارینه سنگی میانی و جدید در فارس است.

با ورود به مرحله فراپارینه سنگی و آغاز نوسنگی، تحولات عمده‌ای در تغییر سکونت و معیشت انسان‌ها ایجاد شده است. این تحول عمده که به انقلاب نوسنگی معروف است، تغییر در سبک زندگی جوامعی است که با انتخاب شیوه یکجا نشینی، روستا نشین می‌شود و دست به کشاورزی (اهلی کردن غلات) و دامپروری (اهلی کردن بز و گوسفند) می‌زنند. هنر به طور دقیق مشخص نیست که چگونه و با چه فرایندی ساکنان این دوره منطقه فارس توانستند کشاورزی، دام پرور و روستا نشین شوند. در این جوامع هنوز از ظروف سفالی استفاده نمی‌کرده‌اند. باستان‌شناسان به این مرحله، "دوره نوسنگی بی سفال" می‌گویند. (عزیزی خراقیو خانی پور، ۱۳۹۳: ۷۴) پس از این مرحله، دوره نوسنگی با سفال آغاز می‌شود. در این مرحله روستاهایی کوچک و اولیه پدیدار می‌شود. ابداع سفال و ظروف سفالی یکی از نوآوری‌های تأثیرگذار در شناخت روش‌ها و توالی فرهنگ‌های سازنده آن‌ها است. آن‌ها مهم‌ترین مدرک مادی به جامانده دوران پیش از تاریخ است که به باستان‌شناسان کمک می‌کند تا دوره‌های زمانی مختلف را طبقه‌بندی و تنظیم کنند. این در حالی است که در دوران نوسنگی، هنوز هیچ شواهدی از خط و کتابت وجود نداشته است. حداقل چهار هزار سال بعد، یعنی اواسط هزاره دوم ق.م است که نخستین آثار نوشتاری پدیدار می‌شود. اولین مرحله زمانی دوره نوسنگی با سفال در فارس، با ظهور فرهنگ "موشکی" معرفی می‌شود که نام آن برگرفته از مکان "تل موشکی" در دشت مرودشت است. با پیشرفت و توسعه کشاورزی و دام پروری، ساکنان فارس روستاهایی مانند تل موشکی را بنیاد نهادند. آن‌ها از این مرحله به بعد، ظروف سفالی ابداع کردند که با نقش و نگار هندسی، آن‌ها را تزئین کردند و سبک‌های سفالین را رواج دادند. این دوره زمانی بین ۶۴۰۰ تا ۶۰۰۰ سال ق.م است (سامنر، ۱۹۷۲: ۳۶). پس از موشکی، مرحله "جری" (۵۵۰۰ تا ۵۹۰۰ ق.م) پدید آمد که تفاوت آن با دوره پیشین در تغییر سبک سفال‌ها است (سامنر، ۱۹۷۲: ۳۷).

مرحله زمانی پس از جری در فارس، به "شمس آباد" یا باکون ۱ مشهور است که ویژگی اصلی فرهنگی آن، ظهور سفال‌های ساده و غیر منقوش با بافتی خشن و پوک است. در دوره شمس آباد، جمعیت روستاها افزایش یافته و کشاورزی به شیوه آبیاری تثبیت شده است (سامنر، ۱۹۹۴: ۵۲). این دوره که آخرین مرحله نوسنگی فارس محسوب می‌شود، در واقع همراه با دوره‌های موشکی و جری، عناصر اصلی سه گانه فرهنگ نوسنگی فارس را در هزاره‌های ۶ تا ۸ ق.م بنیاد نهادند. (ویک و همکاران، ۲۰۰۶)

بعد از این دوره، دوره مس سنگی شروع می‌شود که ویژگی آن‌ها رشد جمعیت، گسترش روستاها و پیدایش شهرهای اولیه، تغییر در استراتژی‌های معیشت، تولید خوراک و یکپارچگی‌های سیاسی اجتماعی در برخی استقرارهای دره رودخانه کر و دشت‌های اطراف آن است (علیزاده و سامنر، ۱۹۹۴: ۲۰۰۶) و به دوره باکون معروف است. از جمله ویژگی‌های دوره باکون، پیچیدگی اجتماعی سیاسی آن است. رشد جمعیت و یکپارچگی میان منطقه‌ای باعث یکنواختی سبک‌های سفال و افزایش مقیاس محوطه‌های این دوره شده است. علاوه بر پیشرفت سفال در این دوره روش‌های توسعه یافته آبیاری، مهارت در استخراج و فرآوری مس، شیوه‌های کنترل انبارها و ظروف مهره موم شده دلالت بر توسعه کشاورزی، صنعت و فعالیت‌های اداری، بازرگانی و حسابداری دارد. دام پروری نیز به تدریج به صورت تخصصی‌تر و حرفه‌ای درآمد. شناخت فرهنگ باکون با کاوش‌های هرتسفلد (۱۹۲۹)، حفاری‌های تل باکون در مرکز فارس و بررسی‌های اورل استین (۱۹۳۴) در جنوب فارس آغاز شد.

بعد از دوره باکون در فارس، دوره و فرهنگ "لپویی" پدیدار می‌شود که از حدود ۳۹۰۰/۴۰۰ ق.م تا ۳۴۰۰ ق.م ادامه داشته است. ویژگی برجسته این دوره، سفال‌های قرمز رنگ است که در اوایل هزاره چهارم ق.م ظاهر می‌شود. این دوره به دلیل قرار گرفتن در آستانه آغاز نگارش و پیدایش حکومت‌های نخستین اهمیت زیادی دارد (سرداری، ۲۰۱۳). تحلیل درباره الگوی زیستگاهی

جوتعم در دوره لیوی نشان می دهد که جمعیت کاهش یافته و بیشترین دلیل آن در تغییر ساختار و شیوه زندگی یکجا نشینان به کوچ روی بوده است (سامنر، ۱۹۸۶: ۲۰۹).

پس از آن، " دوره بانس " در اواخر هزاره چهارم ق.م آغاز می شود که در آن شهرنشینی شکل جدیدی از زیستگاه ها شده است. بیشترین زیستگاه این دوره، تل ملیان یا همان انشان دوران باستان و یکی از دو پایتخت دولت ایلام (پایتخت دیگر شوش) بوده و در اوج گسترش خود، شهری با وسعت ۲۰۰ هکتار در دوره کفتری محسوب می شده است. پس از دوره کفتری، با ظهور فرهنگ های قلعه، شغا و تیموران در اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره اول ق.م ساکنان فارس به مرحله جدیدی از زندگی با هم نشینی اقوام تازه وارد پارسی می شوند. این دوره شاهنشاهی بزرگ هخامنشی را تشکیل می دهد. (عرب، و سرداری، ۲۰: ۱۴۰۰)

درباره گاهنگاری پیش از تاریخ دشت شیراز، اطلاعات ما به روشنی مناطق مرکزی فارس (دشت مرودشت و حوضه رودخانه کر) نیست. درباره دشت میان کوهی شیراز و موقعیت تپه پوستچی باید اذعان کرد که می توان استنادات تاریخی مختلفی از پیشینه شیراز بر اساس سفرنامه ها، وقایع نگاری ها، کتیبه ها و روایت نامه های مختلف ارائه داد. آن ها می تواند آگاهی ما را کم و بیش به شیراز قبل از اسلام پیوند دهد. حتی مطالعات و حفاری های محوطه قصر ابونصر یا تخت مادر سلیمان، در شرق شیراز، تا اندازه ای از منظر باستان شناسی راهگشا باشد؛ اما هیچ کدام از این منابع نمی تواند فهم ما را درباره چگونگی محوطه ها و آثار پیش از تاریخ و یا پیش از هخامنشی شیراز روشن کند در این زمان، تنها مطالعاتی که از منظر باستان شناسی اشاراتی مختصر به محوطه های پیش از تاریخی دشت شیراز کرده است، ابتدا بررسی های پراکنده و غیر رسمی (پل گاج ۱۹۶۹: ۱۹۶۸) و دیگری بازپدیدهای ویلیام سامنر (۱۹۷۷) از آن ها است. گزارش هیچ کدام به طور گسترده منتشر نشده است. در سال های اخیر بررسی باستان شناسی دیگری را در دشت شیراز آقای (برفی، ۱۳۹۲: ۹۶) انجام داده است. او علاوه بر شناسایی غارها و پناهگاه های صخره ای پاریه سنگی در ارتفاعات اطراف شیراز، دو محوطه تپه پوستچی و تپه مجتمع خلیج فارس را نیز گزارش کرده است. تپه مجتمع خلیج فارس که در شمال غرب شیراز و روی تپه ماهواره ای طبیعی واقع شده، شواهدی از مصنوعات سنگی دوران پاریه سنگی دارد. می توان گفت که اطراف آن، کارگاه هایی با فضای باز برای تولید ابزار بوده است. مدارکی نیز از سفال، سردوک سفالی و سنگ پاشنه یافت شده که شاید به دوران هخامنشی مربوط بوده باشد. (برفی، ۱۳۹۰: ۹۶)

۶- تپه پوستچی شیراز

تپه پوستچی در جنوب غرب شیراز و در حاشیه بلوار رحمت واقع شده است. این تپه در تاریخ ۱۳۹۵/۲/۵ به شماره ۳۱۴۶۳ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده و به تپه شاه قلی بیگی نیز معروف است. کاوش های باستان شناسی و مطالعات در این تپه طی سه فصل از سال ۱۳۹۵ آغاز شد، امروزه این محوطه در باغ پوستچی قرار گرفته که در گوشه ای از همین باغ، مزار وی نیز وجود دارد؛ به همین دلیل، این محوطه به نام پوستچی در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است. اطراف این محوطه، امروزه ساختمان های جدید مسکونی احداث شده. محوطه تاریخی پوستچی، تپه ای مرتفع است که سراسر آن شخم زده و درخت کاری شده است. به نظر می رسد این محوطه با توجه به وسعت ۸ هکتار باقی مانده از آن، دارای ارتفاعی بیش از امروز بوده است. (حسنعلی عرب، علیرضا سرداری، ۱۴۰۰: ۲۹). این محوطه را اولین بار پل گاج شناسایی کرده که به نام تپه شاه قلی بیگی (الف) در کنار تپه ای دیگر قرار داشته است. در حال حاضر از این تپه تقریباً نیمه جنوبی آن هموارسازی شده و قسمت بالای آن خانه های مسکونی و کوچه ها ساخته شده است. حمزوی با اتکا بر یافته ها در بررسی سطحی، آن را به دوره شمس آباد، باکون قدیم و ساسانی مربوط میدانند. او وسعت آن را بیش از ۲ هکتار تخمین زده است (حمزوی و زیدی، ۱۳۹۵: ۲۰۳).

محوطه باستانی پوستچی، روستایی بزرگ در نیمه جنوبی دشت میان کوهی شیراز بوده است. این محوطه مکانی مهم از گونه تپه های برجسته چند هکتاری و شکل گرفته در جوامع پیش از تاریخ ایران است. فرایند شکل گیری آن با نهشت ها و استقرارهای چند مرحله ای روی یکدیگر به وجود آمده است. ممکن است که در یک نظام زیستگاهی پیشرفته در دشت شیراز، علاوه بر تپه پوستچی محوطه ها، روستاهای پیش از تاریخی و تاریخی دیگری هم بوده که متأسفانه به دلیل فعالیت های توسعه و عمرانی تخریب شده است. موقعیت مستعد کشاورزی زیست محیط اطراف محوطه، نشان دهنده وجود یک روستای کشاورز بوده که شاید معیشت دام پروری در آن نقش اساسی داشته است. ممکن است که معیشت مبتنی بر شکار رایج بوده باشد. (عرب و سرداری، ۱۴۰۰: ۳۱)

با توجه به سفال هایی یافت شده از سطح تپه، چه بسا که این محوطه از دوران شمس آباد در پایان هزاره ششم ق.م یا حدود ۷۳۵۰ سال پیش مسکونی شده است. این یعنی که شاید در دوره مس سنگی (باکون) و در هزاره پنجم ق.م و تا حدود ۶۷۰۰ سال پیش تداوم یافته باشد. پس از آن در دوره های ساسانی و اسلامی به صورت پراکنده ای محل زندگی قبایل و ساکنان منطقه بوده است. در کاوش های صورت گرفته، تعداد زیادی ابزارهای سنگی در غرب محوطه به دست آمده است. این شواهد شامل: سنگ های مادر، ابزارهای تراش خورده، روتوش شده و نیز قطعات کوچکی که نتیجه لوازم بی مصرف ابزار سازی است. این موضوع

نشان می دهد که کارگاه های ساخت و تولید ابزارهای سنگی در این محوطه وجود داشته و محل کارگاه ها نیز در حاشیه غربی آن بوده است. کشف برخی صدف های شکل داده شده از محدوده غربی محوطه نیز نشانگر ارتباطات برون منطقه ای تا سواحل خلیج فارس است.

شکل ۲- عکس هوایی تپه پوستچی (ماخذ: اینرننت)

شکل ۱- تپه پوستچی (ماخذ: دانشگاه شیراز)

با توجه به توضیحات بالا می توان نتیجه گرفت که تپه پوستچی سکونتگاهی هفت هزار و سیصد ساله از دوران پیش از تاریخ بوده. این تپه دهکده و روستایی بزرگ محسوب می شود که وجود فعالیت های تولیدی، صنعتی، آیینی، تجاری و مدیریت اداری در آن به اثبات رسیده است. فعالیت هایی که اگر با توسعه کاوش ها در این محوطه همراه باشد، جنبه های کامل تر سیر تحول و توسعه در آن را تا دوران جدیدتر روشن خواهد کرد. کاوش های تپه پوستچی نشان می دهد که دشت شیراز از دوران نوسنگی مسکونی بوده است. از لحاظ تاریخی این محوطه یکی از سرخ های مهم برای بازسازی توالی تاریخی و گاهنگاری چندین هزار ساله فرهنگ های ساکن دشت شیراز خواهد بود.

۱-۶- مواد فرهنگی

از یافته های فرهنگی مهم کاوش تپه پوستچی می توان به سفال های منقوش اشاره کرد که حاکی از مهارت بالای ساکنان این محل، در تولید تخصصی ظروف نمادین و مبادلات محلی آن ها بوده است. مقادیری مصنوعات سنگی که بیشترین آن ها از جنس فلینت در گونه های تیغه، تراشه، دورریزها و سنگ مادرها است که وجود آن ها نشان دهنده تولید بخشی از این مواد فرهنگی در این محل است. ابزارهای استخوانی که کاربری درفش و سوراخ کننده داشته و برای بافندگی نیز استفاده می شده است. مهره های حلزونی سوراخ شده و دکمه هایی از جنس صدف، که کاربرد تزیینی داشته است. اشیای شمارشی ژتون که نشان می دهد نظام حسابداری و شمارش در بین ساکنان جامعه این محوطه رواج داشته است. مهره هایی از جنس سنگ عقیق قرمز و سنگ فیروزه آبی مایل به سبز و همچنین یک نمونه مهره سنگی از جنس مرمر سفید با توجه به بقایای ابزارهای سنگی مختلفی که در سطح و لایه های این تپه به دست آمده، گواهی بر تولید حرفه ای آن هاست. این بقایا دلالت بر مرکز صنعتی بودن این روستا دارد. به یقین تعداد زیادی از این ابزارهای تولید شده به دیگر مراکز صادر می شده و به شکل مبادله محلی، کالاهای به دهکده پوستچی وارد می شده است. مهره ها و اشیای تراشیده شده از عتیق، لاجورد و سنگ شجر نیز شاهد احتمالی بر ارتباطات گسترده منطقه ای تا مناطق شرق و شمال شرق ایران بوده است.

شکل ۴- یافته های تپه پوستچی (ماخذ: دانشگاه شیراز)

شکل ۳- یافته های تپه پوستچی (ماخذ: دانشگاه شیراز)

شکل ۵- یافته های فصل دوم کاوش (ماخذ: دانشگاه شیراز)

۷- نتیجه گیری

جاذبه های تاریخی برای گردشگران به ویژه گردشگران فرهنگی بهترین نوع جاذبه محسوب شده و آثار باستانی و تاریخی همواره اهمیت زیادی برای گردشگران داشته است. کاوش های تپه پوستچی نشان می دهد که دشت شیراز از دوران نوسنگی مسکونی بوده و زمان آن به اواخر هزاره ششم ق.م بر می گردد. گمانه زنی و کاوش های گسترده آینده در دیگر نقاط تپه، چه بسا بقایایی از دوران جدیدتر را شناسایی کند. از لحاظ تاریخی این محوطه یکی از سرخ های مهم برای بازسازی توالی تاریخی و گاهنگاری چندین هزار ساله فرهنگ های ساکن دشت شیراز خواهد بود. این محوطه پس از طی چندین قرن سکونت، ساخت و ساز، خرابی و دوباره بازسازی و سرانجام در انتهای ربع نخست هزاره پنجم ق.م متروک می شود. پس از آن برای قرن ها و هزاره ها تا عصر حاضر محلی برای سکونت موقت کوچ روها و تدفین مردگان در دوران تاریخی، به ویژه ساسانی و اسلامی بوده است. از مهمترین شاخصه های این محوطه پیش از تاریخی وجود معماری بسیار قوی از دهکده ای باستانی در هفت هزار و پانصد سال پیش تا شش هزار سال پیش می باشد. مطالعاتی که در طی سه سال گذشته توسط باستان شناسان در این محوطه صورت گرفته منجر به کشف اشیاء بسیار ارزشمندی شامل ابزارهای سنگی، ابزارهای استخوانی، سفالهای منقوش، اشیاء تزئینی صدی، اشیاء تزئینی عقیق و فیروزه و همچنین اطلاعات بسیار زیادی که این محل را به یک مرکز پژوهشی بسیار ارزشمند برای باستان شناسان، پژوهشگران تاریخ هنر، موزه و مرمت تبدیل کرده است. سوای از ماهیت پژوهشی به دلیل قرار گیری این محوطه در میان شهر شیراز به عنوان بخشی از بافت شهری پیوند عمیقی با هویت شهری دارد، از این رو میتوان در خصوص اهمیت این محوطه مواردی را مد نظر داشت.

- قابلیت تبدیل شدن این محوطه به یک سایت موزه بسیار ارزشمند همسو با توسعه گردشگری
- ایجاد اشتغال برای تعداد زیادی از اهالی و ساکنین شهر
- محلی به عنوان بازارچه صنایع دستی و سنتی نیز راه اندازی شده تا گردشگران داخلی و خارجی ضمن بازدید از یک محوطه هفت هزار ساله بتوانند شرایط مناسبی جهت بازدید از نمایشگاهی از هنرهای سنتی و دستی فارس را نیز شاهد باشند.

دهکده پیش از تاریخی شیراز به لحاظ ارزش ذاتی اش، پس از تبدیل شدن به یک سایت موزه می تواند علاوه بر اینکه به یک نماد شهری تبدیل شده و همواره موجبات افتخار آیندگان گشته، از این نظر که تاکنون در ایران نمونه مشابهی در هیچ یک از کلانشهر های ایران نداشته می تواند به الگویی برای توسعه شهری بدل شده و شهر شیراز را در صدر شهرهای دوستدار محیط زیست و توسعه سبز و متوازن قرار دهد.

منابع

۱. افخمی، بهروز، (۱۳۸۶)، «مقدمه ای بر ارتباط باستان شناسی و گردشگری فرهنگی»، جلد ۱، پژوهشکده گردشگری سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، تهران
۲. برفی، سیروس، (۱۳۹۰)، «دو محوطه نو یافته در خطر در شیراز»، مجله باستان پژوهشی، شماره ۹۰۸، دوره جدید، سال چهارم، شماره ۹۰۸، ۹۶۹۵
۳. بهروزی فرد، داود، (۱۳۹۴)، «بررسی و مطالعه صنعت گردشگری با رویکرد تاریخی و فرهنگی (باستان شناسی)»، دومین همایش گردشگری جغرافیا و محیط زیست پاک، مجله تخصصی میسوپلیکا

۴. حسینی نیا، سید مهدی، شهباز شیران، حبیب و محمد با شکوه، (۱۳۹۴)، «نقش گردشگری و موزه‌های مردم‌شناسی و باستان‌شناسی در حفظ و معرفی میراث معنوی کشور (مطالعه موردی: موسیقی آذربایجان)»، اولین کنفرانس بین‌المللی گردشگری، جغرافیا و باستان‌شناسی؛ تهران
۵. حیدری گوران، سامان، (۱۳۹۱)، دالان ایران، «ورود انسان نخستین به سرزمین ایران از دیدگاه بوم‌شناسی»، نامور نامه؛ مقاله‌هایی در پاسداشت یاد مسعود آذرنوش، به کوشش حمیده فهیمی و کریم عزیزاده، تهران: انتشارات ایران نگار
۶. دیلمان، فریدون، (۱۳۷۸)، «گسترش جهانگردی در ایران به جای فروش نفت»، جلد اول، تهران: نشر چشم انداز،
۷. سرداری، علیرضا و حسنعلی عرب، (۱۳۹۶)، «گزارش مقدماتی کاوش‌های باستان‌شناسی تپه پوستچی شیراز»، بایگانی اسناد پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده)
۸. ساعی، علی مختار، نائیجی و محمد رضایی، (۱۳۸۹)، «ارتباط بین تبلیغات و جذب گردشگر فرهنگی در ایران (مطالعه موردی گردشگران خارجی فرهنگی اصفهان)»، دانشنامه علوم اجتماعی، دوره ۱، (ش ۴)
۹. طالقانی، محمد و سیده سارا فتاحی، (۱۳۴۱)، «کیفیت خدمات گردشگری و اهمیت آن در جلب رضایت گردشگری»، نشریه مدیریت، (ش ۳۱)
۱۰. عزیزی خرائقی، حسین و مرتضی خانی پور، (۱۳۹۳)، «شواهدی جدید از دوره نوسنگی و باکون بر اساس سومین فصل کاوش باستان‌شناختی تپه رحمت آباد»، پاسارگاد مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسان جوان، انتشارات دانشگاه تهران: ۸۶۶۷
۱۱. عرب، حسنعلی، علیرضا سرداری، (۱۴۰۰)، «دهکده پیش از تاریخی شیراز تپه پوستچی»، چاپ اول، شیراز، انتشارات فرهنگ پارس
۱۲. فاگان، برایان، (۱۳۸۵)، سرآغاز؛ درآمدی بر باستان‌شناسی (اصول، مبانی و روش‌ها)، (ترجمه دکتر غلامعلی شاملو)، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، جلد ۱ و ۲
۱۳. کاظمی، مهدی، (۱۳۸۵)، مدیریت گردشگری، تهران: سمت
۱۴. گی، چاک وای، (۱۳۸۲)، جهانگردی در چشم انداز جامع، (ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی)، چاپ دوم، تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی
۱۵. یونسکو، (۱۳۷۹)، راهبردهای علمی توسعه فرهنگی، (ترجمه محمد فاضلی)، تهران